

УДК 159.9.072.7:372.3

Н. Ю. Цибуляк

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті поглиблено зміст поняття «спостережливість» як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; визначено компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційний), критерії (спонукальні мотиви й цілі прояву спостережливості, розвиненість пізнавальних психічних процесів, сформованість способів дій) розвитку досліджуваної якості; виявлено сприятливі умови її розвитку (спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості, використання для цього різних методів і форм організації навчання, сформованість у майбутніх вихователів професійних мотивів фахової підготовки, професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій та адекватних і глибоких уявлень щодо сутності та специфіки спостережливості вихователя, розвиненість у студентів адекватної самооцінки спостережливості як професійно важливої якості, здатності до рефлексії та емпатії). Обґрунтовано модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Ключові слова: спостережливість, професійно важливі якості, психолого-педагогічні умови, вихователь дошкільного навчального закладу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним з пріоритетних завдань вищої освіти щодо підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів є розв'язання проблеми забезпечення високого рівня науково-теоретичної підготовки з формуванням у них професійно-особистісної готовності до педагогічної діяльності, зокрема комплексу професійно важливих якостей. У структурі цих якостей спостережливість надається одне з центральних місць, оскільки вона виступає основою пізнання й розуміння індивідуальної своєрідності дитини. Це слугує запорукою гуманізації та індивідуалізації освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі, визначає успішність, ефективність і результативність педагогічної діяльності, сприяє творчій самореалізації педагогів. Тому розв'язання проблеми розвитку професійної

спостережливості відповідає запитам державної політики та практики фахової підготовки майбутніх вихователів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема спостережливості розглядається у працях Б. Ананьєва, Г. Костюка, Д. Ніколенко, О. Петрової, В. Зазикіна, І. Кулькової та інших. У психолого-педагогічній літературі широко представлені дослідження, в яких спостережливість визначається професійно важливою якістю для представників різних спеціальностей: держслужбовців (Ю. Терещенко, Д. Ніколенко та ін.), юристів (І. Абакумова, О. Столяренко та ін.), психологів (Л. Регуш, В. Ковальов, В. Кузьменко та ін.), учителів (Г. Кислова, Л. Колодіна, В. Лежніна, Т. Мандрикіна, О. Телеєва та ін.) тощо. Зокрема у процесі вивчення спостережливості майбутніх учителів виявлено: психологічні особливості її формування (Г. Кислова), вплив спостережливості на ефективність педагогічної взаємодії (Л. Колодіна), взаємозв'язок між проявом цієї якості та точністю емпіричних прогнозів (В. Лежніна), педагогічні особливості формування спостережливості в процесі спілкування (Т. Мандрикіна), ефективність використання тренінгових вправ для її розвитку (О. Телеєва). На важливість і необхідність розвитку професійної спостережливості саме у вихователів дошкільних навчальних закладів як у процесі педагогічної діяльності, так і під час фахової підготовки та перепідготовки вказують А. Домбро, О. Кононко, В. Кузьменко, Є. Панько, Т. Піроженко, М. Фосет та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проте, незважаючи на прояв інтересу науковців до проблеми спостережливості, у психолого-педагогічній літературі відсутні фундаментальні дослідження розвитку професійної спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Недостатня розробленість теоретичних засад вирішення цього важливого завдання суттєво стримує забезпечення визначених державними освітніми стандартами рівня сформованості означеної професійно важливої якості. Осмислення і подолання зазначених труднощів потребує розкриття особливостей розвитку спостережливості в процесі фахової підготовки до педагогічної діяльності.

Мета статті полягає у висвітленні авторської моделі розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Методологічні та теоретичні засади дослідження складають положення: особистісно орієнтованого підходу щодо визнання пріоритету особистості студента та необхідності гуманізації процесу професійної підготовки (Г. Балл, І. Бех, І. Булах, Е. Зеєр, І. Зязюн, С. Максименко, О. Помиткін, В. Рибалка, К. Роджерс, В. Серіков, І. Якиманська та інші); діяльнісного підходу щодо визнання студента активним суб'єктом діяльності, який не тільки розвивається у процесі професійної підготовки, а й впливає на її характер (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, Н. Коломінський, О. Леонт'єв, В. Татенко, Ю. Швалб та інші); індивідуального підходу щодо важливості визнання кожного студента неповторною особистістю, яка має унікальний, властивий лише їй комплекс індивідуальних особливостей; необхідність їх урахування та створення сприятливих умов для розвитку кожної людини (О. Асмолов, В. Кузьменко та інші); компетентнісного підходу щодо необхідності переходу процесу професійної підготовки від накопичення нормативно визначених знань до умінь і навичок узагальненої професійної діяльності (Л. Анциферова, М. Євтух, І. Єрмаков, І. Зимня, А. Маркова, Н. Чепелева та інші); акмеологічного підходу щодо надання визначальної ролі у процесі фахової підготовки студентів тим умовам, які спонукають майбутніх фахівців до постійного професійного саморозвитку, спрямованого на досягнення «акме» (О. Бодальов, В. Вакуленко, А. Деркач, Н. Кузьміна, С. Пальчевський та інші). У своїй роботі ми також спиралися на наукові доробки українських і зарубіжних учених щодо загальнопсихологічних особливостей процесу професійної підготовки студентів вищої школи (Л. Долинська, О. Скрипченко, Н. Чепелева та інші), її гуманізації (Г. Балл, М. Боришевський, Н. Пов'якель, В. Семиченко та інші); специфіки професійної підготовки майбутніх педагогів, зокрема вихователів дошкільних навчальних закладів (Г. Беленька, Е. Головаха, Дж. Джаблон, М. Дічтелміллер, А. Домбро, Н. Дятленко, Н. Кирста, О. Кононко, В. Кузьменко, Н. Лисенко, М. Савчин, Л. Спирін, Т. Піроженко, М. Фосет, Ч. Хобарт та інші). Також ми зверталися до дисертаційних робіт, у яких визначено психологічні особливості розвитку спостережливості представників різних спеціальностей, зокрема майбутніх учителів

(М. Захарійчук, Г. Кислова, Г. Ковальов, Л. Колодіна, І. Кулькова, В. Лежніна, Т. Мандрикіна, А. Родіонова, В. Телєєва, Ю. Терещенко, Лі Вон Хо та інші).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Моделювання розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів – цілісне відображення взаємодії та взаємозв'язку всіх необхідних елементів цього процесу, що схематично можна представити у вигляді моделі. Це дозволяє сприймати окремі компоненти процесу розвитку спостережливості студентів не як незалежні та ізольовані одиниці, а як частини значимого цілого, що не є простою сумою її складових. Модель дає можливість упорядкувати і визначити залежності та стисло, але достатньо точно уявити задану ситуацію фахової підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, прослідкувати взаємозв'язки між необхідними складовими. Для цього необхідно спочатку визначити сутність і структуру спостережливості як професійно важливої якості, а також умови та засоби її розвитку в процесі фахової підготовки.

У своєму дослідженні під спостережливістю розуміємо професійно важливу якість, сутність якої полягає у фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і навіть малопомітних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу (дітей, батьків, педагогів). Саме спостережливий вихователь здатний своєчасно й чітко діагностувати тривалу й стійку психічну реальність і проникати в суть загальної ситуації існування дитини як особистості, знаходити пояснення, причину її поведінки, вчинків тощо. Це дозволяє успішно й результативно здійснювати педагогічну діяльність і професійно самореалізовуватися, що спрямовано на вирішення основного завдання дошкільної освіти – розвиток та проектування особистості дитини.

Аналіз та узагальнення поглядів учених (Л. Рєгуш, Г. Кислова, В. Ковальов, Д. Ніколенко, М. Шерін та ін.) на структуру спостережливості представників різних професій і врахування авторського розуміння її сутності дозволяють визначити компоненти спостережливості майбутніх вихователів: мотиваційно-цільовий, когнітивний та операційний. Відповідно до зазначених компонентів визначено критерії її розвитку:

1) наявність спонукальних мотивів і цілей прояву спостережливості як професійно важливої якості (показники: професійні мотиви та цілі її прояву;

усвідомлення необхідності прояву досліджуваної якості для педагогічної діяльності й творчої самореалізації; домінування професійного інтересу й настанови на пізнання та розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу);

2) розвиненість пізнавальних психічних процесів, що становлять основу спостережливості (показники: обсяг сприймання; сприйнятливість; концентрація, стійкість, розподіл уваги; здатність до порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення; обсяг образної та довготривалої пам'яті);

3) сформованість способів дій (показники: визначення необхідних і достатніх зовнішніх проявів індивідуальних особливостей особистості; їх диференціація, порівняння та адекватна інтерпретація).

Ключовим для нашого дослідження є положення про те, що розвиток спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів є складним і динамічним явищем (А. Деркач, Е. Зеєр, С. Максименко та ін.). Особливе значення для цього процесу має етап фахової підготовки (Г. Балл, П. Перепилиця, Ю. Поваренков та ін.).

Стратегія сучасної вищої освіти визначає одним із провідних напрямів підвищення якості освітньої діяльності визначення, забезпечення та врахування сприятливих психолого-педагогічних умов професійно-особистісного розвитку майбутніх педагогів. Це дозволяє, по-перше, залучити до активної участі всіх учасників освітнього процесу вищої школи для набуття студентами професійної компетентності; по-друге, враховувати індивідуальні особливості майбутніх фахівців, що спонукає їх до творчої самореалізації; по-третє, змістити акценти на саморозвиток і самодетермінацію професійного становлення особистості в поєднанні з фундаментальним базисом фахової підготовки тощо. Відповідно до вищезазначеного вважаємо, що розвиток спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів зумовлюється комплексом сприятливих психолого-педагогічних умов, який активізує дію її психологічних механізмів. Це призводить до розгортання внутрішніх процесів структурно-функціонального вдосконалення цієї якості та забезпечує усвідомлене учіння, включення студентів у навчання на високому рівні інтелектуальної, особистісної та соціальної активності. Тому для розвитку спостережливості майбутніх вихователів важливо

забезпечити сприятливі психолого-педагогічні її умови.

Під психолого-педагогічними умовами розуміємо взаємозумовленість і взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх спонук, які призводять до активізації внутрішніх процесів розвитку спостережливості. На основі аналізу та узагальнення досліджень проблеми визначення психолого-педагогічних умов розвитку професійно важливих якостей майбутніх педагогів (Н. Давидюк, Н. Дятленко, А. Маркова, О. Помиткін, Л. Регущ, В. Рибалка, М. Савчин, В. Семиченко, В. Чернобровкін, Н. Шевченко, Т. Яценко та ін.) вважаємо, що такими умовами є: педагогічні – забезпечення змістовно збагаченого освітнього середовища через спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості, використання для цього різних методів і форм організації навчання; психологічні – сформованість у студентів професійних мотивів фахової підготовки і професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, адекватних і глибоких уявлень щодо сутності спостережливості як професійно важливої якості, а також розвиненість у майбутніх вихователів її адекватної самооцінки, здатності до рефлексії та емпатії.

Створення та забезпечення означених психолого-педагогічних умов розвитку спостережливості майбутніх вихователів потребує новітнього підходу до організації процесу фахової підготовки, зокрема впровадження практико-орієнтованої освіти у вищій школі. Низка науковці (Н. Євдокимова, Л. Мова, Н. Синельнікова, Ю. Швалб та ін.) стверджує, що побудова саме такої освіти забезпечує розвиток, так і саморозвиток студентів у процесі засвоєння ними знань і творення себе як професіонала, взаємодію людини зі стихійними і доцільно створюваними практичними ситуаціями. Поділяючи цю думку, пропонуємо наступні концептуальні положення розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів:

1. Основні зусилля мають спрямовуватися на формування у майбутніх фахівців інтересу до проблеми спостережливості, розвиток внутрішньої мотивації, стимулювання до активної позиції, виявлення й розкриття наявних і потенційних можливостей щодо якісного перетворення психологічних особливостей її прояву. Важливо також забезпечити врахування особистісних досягнень кожного студента й визнання пріоритету його індивідуальності та самоцінності. Це передбачає співпрацю та співтворчість викладачів і майбутніх вихователів, їх активізацію до

професійного розвитку та саморозвитку, включення ситуацій вибору й прояву відповідальності, навчального діалогу тощо.

2. У процесі професійної підготовки студенти – майбутні вихователі мають визнаватися не об'єктами, а суб'єктами розвитку їхньої спостережливості. Це зумовлює необхідність оновлення організаційних форм навчання для зміни традиційної передачі знань у готовому вигляді від викладача до студента. Необхідно перевести майбутніх фахівців із пасивних споживачів знань до активних творців, що здатні формулювати проблему, аналізувати шляхи її вирішення, знаходити оптимальний результат та обґрунтовувати власний вибір. Особливої уваги має приділятися встановленню постійного зворотного зв'язку між викладачами та студентами для визначення наявності чи відсутності в останніх інтересу до проблеми спостережливості, особливостей засвоєння способів дій тощо. Це дозволяє в разі необхідності запропонувати майбутнім вихователям різні шляхи вирішення тих чи інших завдань, спрямованих на розвиток досліджуваної якості, надавати можливість самостійно приймати рішення щодо власного професійно-особистісного становлення, брати на себе відповідальність за їхні наслідки. Для стимулювання студентів до розвитку спостережливості як професійно важливої якості й формування у них дослідницької позиції до процесу професійної підготовки майбутніх вихователів мають бути включені ситуації успіху, планування, постановки та досягнення мети, обговорення, проблемні ситуації тощо. Як зазначає В. Кузьменко, це дозволяє забезпечити усвідомлення студентами значущості переживань, що спонукає їх до розвитку й саморозвитку в процесі професійної підготовки та виступає запорукою його успішності [Кузьменко, 2006].

3. Значна увага має зосереджуватися на організації самостійної та індивідуальної роботи майбутніх вихователів із розвитку спостережливості як професійно важливої якості. Ці види діяльності передбачають активізацію самостійності, усвідомлення отриманої інформації, розвиток здатності до рефлексії, прояв активності та прагнення до саморозвитку спостережливості. Такий підхід спонукатиме студентів до рефлексивної регуляції знань як способу засвоєння змісту навчальних тем через визначення практичної значущості знань, а також виокремлення особистісного значущого знання й вироблення індивідуального стилю навчальної діяльності.

Враховуючи вищезазначене нами визначено низку психолого-педагогічних заходів розвитку спостережливості як професійно

важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: проведення професійно-психологічного тренінгу для студентів; удосконалення змісту програм виробничих практик; організація діяльності клубу «Я – вихователь»; проведення науково-методичного семінару для викладачів; надання консультативної допомоги студентам і викладачам.

Розуміння сутності спостережливості майбутніх вихователів, визначення її структурних компонентів і показників розвитку, визначення сприятливих психолого-педагогічних умов, окреслення ключових засад і встановлення оптимальних та ефективних психолого-педагогічних засобів дозволяє змодельовати процес її розвитку в практиці освітньої діяльності вищої школи.

Практична реалізація моделі можлива шляхом впровадження відповідної психолого-педагогічної програми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, яка має включати:

– базову підготовленість (загальні знання психологічної науки та її галузей, зокрема загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології, психології розвитку тощо);

– спеціальну теоретичну підготовленість (знання про сутність і значення спостережливості для педагогічної діяльності, зовнішні прояви людини, специфіку зовнішніх проявів індивідуальних особливостей у дітей дошкільного віку, типові помилки при інтерпретації цих проявів тощо);

– спеціальну практичну підготовленість (набуття досвіду визначення, порівняння, диференціації та інтерпретації зовнішніх проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу).

Вважаємо, що представлена цілісна, системна, послідовна та систематична робота щодо цілеспрямованого розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі фахової підготовки є запорукою її позитивної динаміки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Спостережливість є професійно важливою якістю майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, сутність якої полягає у фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і навіть малопомітних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу (дітей, батьків, педагогів). Спостережливість виступає основою пізнання й розуміння

індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільних навчальних закладів, а також визначає успішність і результативність виконання низки професійних функцій у процесі педагогічної діяльності. Розвиток спостережливості майбутніх фахівців у процесі фахової підготовки зумовлюється впровадженням низки заходів, спрямованих на активізацію сприятливих психолого-педагогічних умов на основі практико-орієнтованої освіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні ефективності представленої теоретичної моделі розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Місце проблеми у міжнародному науковому дискурсі зумовлене інтересом до гуманітарної складової будь-якої професійної діяльності, зокрема вихователів дошкільних навчальних закладів. Важливість визначення та підтримки індивідуальної своєрідності кожної дитини, вивчення та врахування її індивідуальних відмінностей зумовлює необхідність професійно-особистісного розвитку студентів у процесі фахової підготовки, зокрема спостережливості як професійно важливої якості. І це стало нагальною соціальною проблемою не лише в Україні, а й за кордоном, яка потребує її психологічного опрацювання.

Джерела:

Кузьменко В. У. Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років : дис. доктора психол. наук : 19.00.07. – Київ : 2006.

Ніколенко Д. О. Психологічні особливості спостережливості в процесі випереджального відображення дійсності // Юридична психологія і педагогіка. – Київ : Національна академія внутр. справ, 2014. – № 1 (15).

Регуш Л. А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. – Санкт-Петербург [и др.] : ПИТЕР, 2008.

Observation and participation in early childhood settings : [a practicum guide] / Jean B. Billman, Janice A. Sherman. – Allyn and Bacon, 2003.

Palaiologou I. Child observation for the early years . – SAGE, 2012.

Riddall-Leech Sh. How to observe children. – Heinemann, 2005.

The power of observation / J. R. Jablon, A. L. Dombro, M. L. Dichtelmiller. – Teaching Strategies, 1999.

N. Tsibulyak. Modeling the Development of Observation at Future Educators of Preschool Educational Establishment.

In the article there have been made the analysis of the notion «observation» as a professionally important quality of future educators of preschool educational establishments has been deepened; components (motivational-purpose, cognitive, operational), criteria (inducements and purposes of manifestation the observation, sophistication of cognitive process, formation of action methods) of the development of research quality have been defined; favorable conditions of its development have been defined (orientation of the content of disciplines and industrial practices on the development of observation; using for it different methods and forms of organization of the teaching process; forming at future educators professional motives and professional and value orientations, adequate and deep idea about the essence of observation and also development of adequate self-estimation of observation as a professionally important quality, ability to reflection and empathy). The model of the development of observation of future educators of preschool educational establishments has been grounded.

Keywords: *observation, professionally important qualities, psychological and pedagogical conditions, educator of preschool educational establishment.*

УДК 373.21

Л. М. Бойко

ПСИХОДІАГНОСТИКА УЯВЛЕНЬ ПРО СВІТ У ДОШКІЛЬНИКІВ

Стаття присвячена аналізу особливостей психодіагностики уявлень про світ у дітей дошкільного віку. Розглянуто авторські проєктивні методи з дослідження проблеми. Досліджено когнітивні уявлення про світ в дошкільному віці.

Ключові слова: *уявлення про світ, проєктивні методи, критерії розвитку, дошкільники.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день очікування всього цивілізованого суспільства пов'язані з формуванням життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої людини. Досягнення цієї мети слід починати із дошкільного дитинства, оскільки саме в цей віковий період формуються